

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue Özel Sayı (Temmuz/ July 2024), ss./ pp. 31-40
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1475338

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 29. 04. 2024
Kabul Tarihi/ Accepted: 08. 07. 2024

MOĞOL İDARİ SİSTEMİNDE ÇİNLİ VEZİR YEH-LU CH'U-TS'AI

CHINESE VIZIER YEH-LU CH'U-TS'AI IN THE MONGOLIAN ADMINISTRATIVE SYSTEM

Derya COŞKUN*

Öz

Moğol tarihinde teşkilatlanma ve idarecilikte kozmopolit etnik kökene dayalı birçok devlet adamının varlığı dikkat çekmektedir. Buna sebep olarak Moğolların Uygur Türklerinin tecrübelerine ve teşkilatlanmadaki başarılarına daha çok güveniyor olmaları gösterilse de sonraki süreçte özellikle Çin hâkimiyeti sonrasında Çinli vezirler ve bürokratların da bu yapılanma içerisinde faal bir şekilde olmaları Moğol idare sisteminde çoklu etnik kökene duyulan sempatiye işaret etmektedir. Moğolların göçebelikten yerleşik hayata geçişlerinin travmatik bir sonucu olarak görülen bu durum, Moğol devlet yapısında çoklu etnik gücün bir araya gelmesine ön ayak olmuştur. Bu bağlamda devlet içerisinde Han'ın üzerinde ciddi etki kurabilen Çinli bir bürokratin evladı olarak karşımıza çıkan Yeh-lu Ch'u-ts'ai ayrı bir yere sahiptir. Onu önemli kılan husus, devlet idaresinde kimsenin onun karşısında duramayacak kadar etkin bir güce sahip olamamasıdır. Cengiz Han'ın desteği ile başladığı Moğol idarecilik yolculuğuna Ögeday Han zamanında daha da güçlü adımlarla ilerlediği görülen bu Çinli vezirin siyasi, askerî ve iktisadî boyutta birçok reforma imza attığı görülmektedir. Ögeday Han'ın her icraatında kayıtsız şartsız ona sunduğu desteğin elbette ki Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin idarecilik kimliğinde olumlu ve olumsuz birçok dönütü olmuştur. Bu durum özellikle Ögeday Han'ın ölümü sonrasında belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanmış ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin de içinde bulunduğu farklı etnik yapıda birçok bürokrat itibarsızlaştırılarak devlet idaresinden uzaklaştırılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında makale, Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin Moğol idari sistemindeki kimliği ve icraatları hakkında önemli bilgiler ve tartışmalar sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Moğol, Teşkilat, Vergi, Yeh-lu Ch'u-ts'ai,.

* Sorumlu Yazar/Responsible Author: Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum/Türkiye. E-posta: derya.coskun@erzurum.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7161-5430>

Abstract

The fact that there were many politicians with cosmopolitan ethnic origins in organization and administration in Mongolian history draws attention. While Mongols are often believed to have relied more on the experiences and organizational successes of the Uighur Turks, the fact that Chinese viziers and bureaucrats were also active in this structure in the following period, especially after the Chinese domination, points to the sympathy for multi-ethnicity in the Mongolian administrative system. Considered a traumatic consequence of the transition from nomadism to settled life, this has facilitated the convergence of multiple ethnic powers within the Mongol state structure. In this context, Yeh-lu Ch'u, the son of a Chinese bureaucrat who wielded significant influence over the Han, undoubtedly has a special place within the state. What distinguishes him is his unparalleled power in governance, where no one could challenge him. Embarking on his career in the Mongol administration with the support of Genghis Khan, the Chinese vizier took even stronger steps during the reign of Ögeday Khan and carried out many reforms in political, military and economic dimensions.. Ögeday Khan's unconditional support for him in all his actions certainly had many positive and negative repercussions on Yeh-lu Ch'u-ts'ai's administrative identity.. This became particularly apparent after Ögeday Khan's death, as many bureaucrats of different ethnic origins, including Yeh-lu Ch'u-ts'ai, were marginalized and removed from the state administration. Viewed within this framework, this article aims to provide essential insights and discussions regarding Yeh-lu Ch'u-ts'ai's identity and actions within the Mongol administrative system.

Keywords: China, Mongol, Organization, Excise, Yeh-lu Ch'u-ts'ai,.

Giriş

Moğolların gerek kuruluş gerekse yükseliş evrelerinde bazı devlet adamlarının etkisi oldukça belirgindir. Bu kişilerden biri de hiç şüphesiz Yeh-lu Ch'u Ts'ai'dir. Öyle ki Çin kaynaklarında ondan Moğol Devleti'nin gerçek kurucusu olarak bahsedilmektedir. 29 Cemazeyilahir 586/3 Ağustos 1190 tarihinde dünyaya geldiği tahmin edilen Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin soyu, Liao İmparatorluğu'nun, Tung-Tan kralı olan T'u-yü'ye dayanmaktadır¹. T'u-yü'nün sekizinci kuşak torunu olduğu öngörülen Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin annesi Née Yang, babası ise Yeh-lü-lü'dür. Née Yang, sarayda öğretmenlik yaparken² Yeh-lü-lü ise Kin İmparatorlarından Shih-tsung'un itimadını kazanarak hizmetinde bulunan bir bürokrat olarak karşımıza çıkmaktadır. İli ve güzel ahlak sahibi bir kişi olarak ifade edilen Yeh-lü-lü oğlu henüz üç yaşlarında vefat etmiştir. Bu nedenle eğitimci olan annesi, Yeh-lu Ch'u-ts'ai ile yakından ilgilenmiş astronomi, coğrafya, takvim bilgisi, fal, hukuk, matematik, tıp gibi muhtelif ilimlerin yanı sıra Budizm³ ve Taoizm gibi dini ilimlerde ona ihtiyacı olan desteği sağlamıştır⁴. Kitap okumayı çok seven uzun boyu, sakalı ve gür saçlarıyla dikkat çeken Yeh-lu Ch'u-ts'ai, önemli devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur⁵. Hayatı boyunca iki kez evlenen Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin ilk eşiyle ilgili herhangi bir bilgi yokken ikinci eşinin Nee Su adında bir kadın olduğu bilinmektedir⁶. Yeh-lü-chu onun oğlu olmakla beraber babasının ölümü sonrasında özellikle Mengü Han ve Kubilay Kağan dönemlerinde Moğollara hizmet ettiği görülmektedir. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin torunun adı ise Yeh-lü-hsi-liang'dır⁷.

¹ Atwood, 2004, 600.

² Rachewiltz, 1993, 137-138; Atwood, 2004, 600.

³ Yeh-lü Ch'u-ts'ai başarılılarını Budist olmasına dayandıracak kadar Budizm'den etkilenmiş bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz; Rachewiltz, 1993, 139.

⁴ Rachewiltz, "1993, 138; Ch'i T'ang, 1970, 9.

⁵ Grousset, 2014, 264; Ch'i T'ang, 1970, 13; Atwood, 2004, 600.

⁶ Rachewiltz, 1962, 44.

⁷ Ch'i T'ang, 1970, 15.

1. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin Siyasî Hayatı ve Faaliyetleri Hakkında

Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, tıpkı babası gibi Kin Hanedanının bünyesinde çalışmak istiyordu. Bu isteği doğrultusunda da hanedan içinde düzenlenen bir sınava katılarak başarılı oldu. Böylece henüz 16 yaşlarındayken hanedanlığın idari işlerinde görev yapmaya hak kazandı⁸. Moğolların Pekin'i ele geçirdikleri sırada ise Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, Pekin Valisi olarak görev yapmaktaydı. Bu nedenle de Moğolların esir aldıkları kişiler arasında bulunuyordu. Kin Hanedanına hizmet eden Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin de esirler arasında olduğunu duyan Cengiz Han, yönetici kimliği dolayısıyla onuna yanına çağırıldı ve ona, Kin Hanedanına beslediği düşmanlıktan bahsetti. Bu sözler karşısında Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, babası ve dedesinin Kin Hanedanına hizmetlerde bulunması dolayısıyla hanedana duyduğu saygıyı cesur bir şekilde ifade edince Cengiz Han onun bu sadakatinden oldukça etkilendi. Bu nedenle de 611/1215 yılında onu hizmetine alarak danışmanı yaptı⁹. Ona uzun sakalları dolayısıyla *uzun sakallı adam* anlamına gelen Moğolca *Wu-tu-sa-ho-li* adını verdi. Bunun üzerine Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, yüksek bir tepeye çıkarıp at ve beyaz boğa kurban ederek Cengiz Han'a bağlılık yemini etti. Bu yemin sırasında da Moğol ve Çin ilişkilerinde köprü vazifesi göreceğini, öncelikli olarak da Moğollar yararına çalışacağını belirtti¹⁰. Bir Çinli olarak Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin de Moğol devlet idaresinde söz hakkı olmasıyla beraber daha önceleri Moğol idari sisteminde yer alan Uygurlara¹¹ ek olarak farklı etnik kökenli kişilerin de bu sistemin içinde yer aldıklarını görülmektedir¹².

Moğolların herhangi bir savaşa katılmadan önce çeşitli ayinler gerçekleştirdikleri bilinen ritüellerindedir. Bu sebeple de Cengiz Han, Kin Hanedanına savaş açmadan önce yüksek bir tepeye çıkmış, Tanrı ile konuşarak ondan yardım istemiştir. Moğol gelenekleri çerçevesinde beyaz bir koyunun kürek kemiğine demir bir çubuk geçirerek onu ateşe atan Moğollar, kemiğin yarılıp yarılmaması durumuna göre savaşa katılıp katılmama hususunda kehanette bulunurlardı. Yeh-lu Ch'u Ts'ai bu çerçevede fal bilgisini kullanarak Cengiz Han'ı etkilemeyi başarmıştır. Bazı takvim bilimciler Cengiz Han'a 617/1220 yılının 5. ayında ay tutulacağını söyledikleri sırada Yeh-lu Ch'u Ts'ai bu kehaneti yalanlamış ve dediği gibi o gece ay tutulmamıştır. Üstelik farklı bir kehanette bulunmuş ve 618/1221 yılının 10. ayında ay tutulacağını öne sürmüştür. Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin belirttiği tarihte ay tutulması gerçekleşmiştir. 619/1222 yılında ise yeni bir kehanette bulunan Yeh-lu Ch'u Ts'ai, batı tarafta gördüğü kuyruklu yıldız Çin hükümdarının değişeceği şeklinde yorumlamış ve öngördüğü gibi 620/1223 yılında hükümdar ölmüştür. Tutarlı kehanetleri dolayısıyla Cengiz Han'ın güvenini kazanmayı başaran Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin yeni görevi ise sefere çıkmadan önce fal bakarak kehanette bulunması olmuştur. Cengiz Han da bizzat koyun kürek kemiğinden fal baktırmak suretiyle de onun kehanetlerinin doğruluğunu teyit etmiştir¹³.

Göçebe bir toplum olan Moğollar, en büyük yardımcıları olan atları beslemek zorundaydılar. Bu nedenle de Cengiz Han, ele geçirdiği Çin topraklarını büyük bir otlağa çevirmek istemiş, bu amaç doğrultusunda da şehri tahrip etmeye karar vermişti. Yeh-lu Ch'u

⁸ Atwood, 2004, 600; Yeh-lü Ch'u Ts'ai'nin şair olduğundan bahseden Rachewiltz, onun şiirlerinde bu göreve 609/1213 yılında terfi ettiğini yazdığını kaydetmektedir. Bkz; Rachewiltz, 1993, 138.

⁹ Ch'un, 2019, 107-108; Grousset, 2014, 227; Rachewiltz, 2004, 127; Âştîyânî, 1390 hş., 94; Hasan, 1311-1991, 142.

¹⁰ Grousset, 2014, 264; Ch'i T'ang, 1970, 9-10; Roux, 2006, 170.

¹¹ Uygur asıllı bu kişilerden biri de Tata Tonga'ydı. O Nayman Han'ının mühürdarı olarak görev yapmaktaydı. 600/1204 yılında Cengiz Han'ın, Nayman Hanlığına karşı açtığı savaşta esir edilmişti. Cengiz Han, Tata Tonga'ya kendisine danışman, Moğol Devletine adliye nazırlığı yapmasını çocuklarına da Uygur dilini öğretmesini teklif etti. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Çakan, 2019, 23.

¹² Roux, 2006, 295.

¹³ Ch'i T'ang, 1970, 10.

Ts'ai Cengiz Han'ın bu yaklaşımına karşı çıkmış, bu verimli arazileri yakıp yıkmak yerine ona, tarım ve ticarete gereken teşviki vermesi durumunda daha fazla kaynağa ulaşabileceği konusunda tavsiyede bulunmuştu¹⁴. Moğolların savaşlar sırasında halkın mallarını gasp etmeleri ve girdikleri şehirleri yakıp yıkmalarını doğru bulmayan Yeh-lu Ch'u Ts'ai, onları daha uygar ve yapıcı bir toplum haline getirme düsturundan hareketle bu yıkımların yanlış olduğunu Moğollara aşılamaaya çalışmıştır¹⁵. Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin hesabına göre Cengiz Han bu öneriyi desteklediği takdirde tarım ve ticaretten Moğol hazinesine her yıl 500.000 ons¹⁶ gümüş, 80.000 parça ipek ve 400.000 çuval tahıl vergi olarak girebilecekti. Cengiz Han duyduğu bu rakamlar karşısında öneriyi değerlendirmeye karar vererek vergi tespiti yapması için de Yeh-lu Ch'u Ts'ai'yi görevlendirdi¹⁷.

Cengiz Han, 623/1226 yılında gerçekleştirmek istediği Çin Seferine, Liao asıllı bir Çinli olması ve Çin coğrafyasını çok iyi bilmesi dolayısıyla Yeh-lu Ch'u Ts'ai'yi de götürmek istiyordu. Zira onun Moğol ordusunun yanında olması orduya kılavuzluk etmesi açısından büyük bir avantajdı. Fakat sefere karar verdiği dönemde çıktığı bir av sırasında yaralanınca bu seferi tamamlayamadan öldü. 624/1227 yılında ölen Cengiz Han'ın yerine oğlu Tuli geçici olarak devleti yönetti. Hâlbuki Cengiz Han, hayattayken oğullarından Ögeday'ın devletin başına geçmesini daha münasip görmüştü. Buna rağmen Tuli de tahtı bırakmak istemiyordu. Yeh-lu Ch'u Ts'ai, Tuli'ye baskı yaparak onu kurultayın toplanması gerektiğine ikna etti. Bu sırada Moğol şehzade ve beylerine elçiler gönderilerek toplantıdan herkes haberdar edildi. 626/1229 yılında Kerülen Nehri yakınında toplanan Kurultay'da Moğol Han'ının kim olacağı meselesi konuşuldu. Kurultaydaki büyük çoğunluk Tuli'yi desteklese de Yeh-lu Ch'u Ts'ai, devletin devamlılığının sağlanması için babasının emrine ve vasiyetine uyması gerektiğine Tuli'yi ikna etti. Devletin parçalanmasını önlemek için Ögeday'ı, Han olarak desteklemesini istedi. Yeh-lu Ch'u Ts'ai'yi haklı bulan Tuli, kardeşi Ögeday'ı destekledi. Ögeday ise Tuli'nin hükümdar olmasını istese de şehzadelerin vasiyeti hatırlatması üzerine bir süre düşündükten sonra hükümdar olmaya razı oldu¹⁸. Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Yeh-lu Ch'u Ts'ai, Moğol idare sisteminde hissedilir boyutta bir nüfuza sahiptir. Ögeday'ın han olmasıyla beraber yerini daha da sağlamlaştırmıştır¹⁹. Ögeday, Han olduktan sonra babasının 623/1226 yılında başlattığı fakat zamansız ölümü sebebiyle tamamlayamadığı Çin Seferine çıkmak için harekete geçti. İlk iş olarak da ağabeyi Çağatay ile görüşerek hazırlıklara başladı. 628/1231 yılında hazırlıklarını tamamlayan Moğollar, birkaç kola ayrılmak suretiyle Çin'e doğru yöneldiler. Birkaç güçlü savunmanın ardından Moğolların 630/1233 yılının ortalarında şehir ele geçirdikleri görülmektedir. Yeh-lu Ch'u Ts'ai, Kin Hanedanının başkenti K'ai-fong-fu'nun yakılıp yıkılmasını önleyerek bu toprakların Moğollara ait olduğunu ifade etti²⁰.

2. Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai'nin Reformları

Yeh-lu Ch'u Ts'ai, ilk olarak orduyla ilgili reformlar yapmaya karar vermiş, bu çerçevede de bir nizamname hazırlamıştır. Bu nizamnamenin amacı kontrolsüz hareket eden Moğol askerlerini belirli bir düzen içine sokabilmektir. Zira nizamname öncesinde herhangi bir ordu komutanı bir kişinin suçlu olduğuna kendince kanaat getirdiği takdirde o kişi ve ailesine idam gibi ağır cezalar verebiliyordu. Yeni düzenleme keyfi verilme ihtimali olası bu durumu değiştirmiştir. Böylece komutanların zulümlerinin önüne geçilerek askeri aristokrasiye darbe

¹⁴ Roux, 2006, 170.

¹⁵ Barthold, 2019, 139; Racweltiz, 1993, 167; Grousset, 2014, 285-286.

¹⁶ 1 ons= 30,5 gram.

¹⁷ Grousset, 2014, 286.

¹⁸ Ch'i T'ang, 1970, 11; Barthold, 2019, 489.

¹⁹ Marshall, 1996, 43.

²⁰ Roux, 2001, 259.

vurulmuştur²¹. O, idarî kurumlarda çalıştırılmak üzere sınav usulünü getirip yaklaşık dört bin Çinliye memuriyet vererek Moğol idari sistemindeki Çinli sayısının artmasını sağladı²². Ancak Çin kökenli kişilerin vergi memurluğuna tayin edilmesi, Moğol prens ve idarecileri tarafından tepkiyle karşılandı. İktisadî alanda da birçok düzenleme yapan Yeh-lu Ch'u Ts'ai, ordu içinde rahatsızlıkların oluşmasına neden oldu. Zira askeri monarşi sistemini muhafaza etmek isteyenler ile bürokratik sistem gelsin diyenler olmak üzere iki farklı grup ortaya çıktı. Ögeday Han'a 18 maddeden oluşan idari kanun teklifi sunan Yeh-lu Ch'u Ts'ai, memurların hediye almalarını yasaklayarak fethedilen yerlerin zabitanlara verilmesi geleneği ortadan kaldırdı. Onlara para, ipek gibi değerli eşyaların verilmesinin daha uygun olacağını öne sürdü. Ögeday Han her ne kadar bu yeniliklere sıcak bakmasa da veziri Yeh-lu Ch'u Ts'ai'ye güvendiği için bu maddeleri desteklemeye karar vermiştir. Bu düzenlemelere Cengiz Han'ın kardeşi Otçigin-Noyan karşı çıkmışsa da başarılı olamamıştır. Ögeday Han Yeh-lu Ch'u Ts'ai'ye o kadar çok güvenmektedir ki amcazadesinin cezalandırılmasını bile onun insiyatifine bırakmıştır. Buna rağmen Yeh-lu Ch'u Ts'ai onu cezalandırmayı kabul etmemiştir²³.

Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin reformlarından bir diğeri de Yam (posta) teşkilatını²⁴ 632/1235 yılında tekrar faal hale getirmesidir. Bunun nedeni çok geniş sınırlara ulaşan Moğolların haberleşme hususunda sıkıntı yaşamaya başlamalarıdır. Ayrıca habercilerin iâşe ve harcamalarının bölge halkından talep edilmesi birçok sorunu da beraberinde getirmiş, bu nedenle Yam teşkilatının tekrar aktif hale getirilmesi halkın mağduriyetini bir nebze olsun giderebilmiştir. Üstelik elde edilen gelirler de yine bu teşkilat sayesinde daha hızlı merkeze ulaştırılabiliştir²⁵.

Cengiz Han'ın batı seferi sonrasında ele geçirilen yerler 10 vilayete ayrıldı²⁶. Buhara, Semerkand, Ürgenç, Hotan, Kaşgar gibi şehirlerde Darugaçilikler²⁷ kuruldu. Bu şehirlerin idaresi için Mahmud Yalavaç, Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin naibi olarak görevlendirildi²⁸. Yeh-lü Ch'u-ts'ai ise Moğolların keyfi haraç uygulamalarını kaldırmak ve idari işleri düzenleyip aynı zamanda nüfusa kayıtlı kişilerin sosyal statü ve yükümlülüklerini tescillemek adına nüfus

²¹ Atwood, 2004, 600; Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai, Ögeday Han zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Ögeday Han onun yapmayı planladığı tüm reform ve icraatlara sorgusuz sualsiz onay vermekle kalmamış ona karşı çıkanları da cezalandırmıştır. Karakurum şehrindeki açılışı için bir ziyafet düzenleyen Ögeday Han'ın Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai'ye bizzat kadeh sunması ve ona: *Ben saltanatımdaki saadetleri senin vaatlerine borçluyum*, demesi ve yabancı elçilere dönüp; *Memleketinizde böyle bir vezir var mı?* şeklinde yönelttiği soru bile ona verdiği değer en açık göstergesidir. Bkz; D'ohsson, 2006, 185.

²² Barthold, 2017, 492; Ögeday Han'ın Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin fikirlerine önem vererek onu desteklemesi Moğol hanedan üyeleri arasında memnuniyetsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan biri de Cengiz Han'ın kardeşi Otçigin Noyan'dır. O da diğer hanedan üyeleri gibi durumdan memnun olmasa da Ögeday Han'ın bu Çinli veziri desteklemesi sonucu onun icraatlarına ses çıkaramamıştır. Bkz; Rachewilz, 1993, 151; Atwood, 2004, 600; Kushenova, 2007, 232-233.

²³ Kushenova, 2007, 232-233; D'ohsson, 2006, 173-174.

²⁴ Moğol posta teşkilatıyla (yam) ilgili iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan ilki posta teşkilatının Ögeday Han devrinde kurulduğu yönünde olup bir diğeri de hali hazırda bir posta teşkilatı olduğu Ögeday Han'ın ise var olan teşkilatın kurucusu değil reformisti olduğu şeklindedir. Bkz; Barthold, 2017, 476; Vér, 2019, 43; Temir, 2019, 205; Spuler, 2011, 459; Kushenova, 2013, 39; Devlet, 2002, 45; Marshall, 1996, 45; Kamalov, 2009, 291-292; Kemalöglü, 2016, 56; Hortog, 2013, 47-48.

²⁵ Kushenova, 2007, 235.

²⁶ Spuler, 2011, 305.

²⁷ Darugaçilik aslında Moğollarda idarî, malî ve askerî yönden önemi haiz olan memurlara verilen bir unvandır. Bu memurların başlıca görevleri yeni ele geçirilen bölgelerde nüfus sayımını yaptırmak, bölgedeki orduyu teşkil etmek, yam teşkilatını kurmak ve halktan alınan vergileri merkeze göndermektir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Yuvalı, 1993, 505; Özcan, 2017, 375, 378-379; Allsen 1983, 274; Özgüdenli, 2009, 182; Vasary, 1976, 188.

²⁸ Ögel, 2002, 202.

sayımı yaptırdı²⁹. Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin gayretleriyle Moğollar, ilk kez kâğıt parayla³⁰ tanıştılar³¹. Kâğıt paranın Moğollar nezdinde yaygınlık kazanması ise Kubilay Han zamanında olmuştur. Cengiz Han ve Ögedey Han'ın çabaları ile Moğollar, Çin coğrafyasında geniş sınırlara ulaşmayı başarmışlardır. Genişleyen bu sınırların idaresi için Moğol şehzadelerinin görevlendirilmesini uygun gören Ögedey Han'a karşı çıkan Yeh-lu Ch'u Ts'ai, şehzadeler yerine onlara bağlı olacak şekilde vergi toplaması için memurlar tayin edilmesinin daha uygun olacağını ifade etti. Şehzadelerin halktan doğrudan vergi toplamasının halk üzerinde büyük bir baskı oluşturacağını düşünen Yeh-lu Ch'u Ts'ai, bu kararı Ögedey Han'a kabul ettirdi³².

Moğol Devleti'nde sivil idarenin düzenlenmesinde emeği geçen devlet adamlarından biri Mahmut Yalavaç'tır³³. Cengiz Han tarafından Pekin valisi olarak atanan Mahmud Yalavaç, Çin coğrafyasında kendi bulduğu bir vergi toplama usulü olan "Dink" Sistemini uygulamaya koydu³⁴. "Dink" sistemine göre devlet içerisinde bulunan her şahıs, vergi vermekle yükümlüydü. Bu sistem sayesinde Moğollar, önemli miktarda gelir elde etmişlerdir³⁵. Ögedey başa geçtikten sonra "Dink" sisteminin uygulanabilirliğinin zor olması sebebiyle Çin'de uygulanan bu vergi sisteminde değişikliğe gitmiş ve Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin geliştirmiş olduğu "Hu" sistemini yürürlüğe sokmuştu. Hu sisteminde ise "Dink" sistemindeki kişi başına vergi yerine aile başına vergi esas alınıyordu³⁶. Bunun yanı sıra ipek vergisini getiren Yeh-lu Ch'u-ts'ai, hanelerin gelir düzeyine göre vergi toplanması gerektiğini öne sürdü³⁷. "Hu" sisteminin sağladığı gelir seviyesi daha geri planda kalmasına rağmen uygulanabilirliğindeki kolaylığı sayesinde daha avantajlı bir konumdaydı. Sistemin uygulanması aşamasında Moğollar ve Müslümanlar, Çinlilere göre geri planda tutulmuşlardır. Bu durum sistemin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir³⁸. Bu sistem ile beraber Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, Moğol İmparatorluğunu düzenli bir gelire kavuşturduğundan Moğollara bağlı Çin coğrafyasının genel valiliğine getirilse de Çin'den alınması gereken vergi çeşidi ve şekli konusunda Mahmud Yalavaç ile anlaşmazlığa düşmüştür³⁹.

Ögedey'in Han olma sürecinde birinci dereceden etkisi olması hasebiyle dikkatleri üzerine çeken Yeh-lu Ch'u-ts'ai⁴⁰, Kuzey Çin'de malî ve idari işleri tanzim etme yetkisine sahip oldu⁴¹. Çin'de ekonomik reformlar gerçekleştirerek bölgenin Moğol tahakkümünden en az zarar görmesini sağlamaya çalıştı. Yeh-lu Ch'u-ts'ai, Ögedey Han döneminde Çin gelenekleri çerçevesinde Moğolların idari yapısında sistematik bir düzen kurmaya çalıştı.

²⁹ Atwood, 2004, 600.

³⁰ Kâğıt paranın maddesi kıymetsiz olduğundan 693/1294 yılında Geyhatu Han, Çav adındaki kâğıt parayı piyasaya çıkarmıştır. İlk kez Tebriz'de uygulamaya konulan Çav, dönemin ticaretini daha da olumsuz etkilemesi üzerine esnafın da üç gün süreyle dükkânlarını kapatması sonucunda kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Jahn, 1942, 269-309; Yazıcı, 1993, 235.

³¹ Kâğıt para Kitan (大契丹) ve Liao (遼) zamanlarında faal bir şekilde kullanılırken Yuan Hanedanı parayı Kuzey Çin hâkimiyeti döneminde Tang Hanedanlığından etkilenecek kullanmaya başlamıştır. Bkz; Song Lian, 1976, 93.

³² Barthold, 2017, 460.

³³ Ögel, 2002, 201, 205-217.

³⁴ Reşidüddîn Fazlullâh, 1374 hş., 564; Yuvalı, 1994, 120; Ögel, 2002, 210.

³⁵ Kushenova, 2007, 233,34.

³⁶ Reşidüddîn Fazlullâh, 1374hş., 564; Yuvalı, 1994, 120; Ögel, 2002, 210.

³⁷ Rachewilz, 1993, 156.

³⁸ Buell, 1980, 42-43; Rachewilz, 1973, 21-36; Ögel, 2002, 211; Kushenova, 2007, 232-233.

³⁹ Reşidüddîn, 1374 hş., 564; Yuvalı, 1994, 120.

⁴⁰ Ch'i T'ang, 1970, 11; Barthold, 2017, 489.

⁴¹ Âştiyânî, 1390 hş., 120; Kadyânî, 1384 hş., 65.

Onun bu davranışları, Moğollar arasında hoş karşılanmasa da Yeh-lu Ch'u-ts'ai'in Ögeday Han tarafından koşulsuz desteklendiği ortadadır⁴².

627/1230 yılında çiftçilerden alınan vergileri tekrar düzenlemeye karar veren Yeh-lü Ch'u-ts'ai, 633/1236 yılında arazinin verimlilik durumuna göre dönüm başına 2-5 şeng aralığında tahıl tahsili yapılmasına yönelik düzenlemeyi yürürlüğe koydu. 635/1238 yılında Çin'den 1 milyon 100 bin liang gümüş yıllık vergiyi Moğollar için tahsil etti. Bu sırada Moğol veziri Cinkay, Çin'in vergi işlerine bakması için Abdurrahman'ı görevlendirince Yeh-lü Ch'u-ts'ai, Çin'in vergi işlerinden uzaklaştırılmış oldu⁴³. Bu durumun elbette birçok sebebi olsa gerektir. Öncelikle Çinli bir vezir olması sebebiyle Çin halkının çıkarlarının ön planda tutulması, Çin'den tahsil edilen meblağın Moğol idarecilerini memnun etmekten uzak olması bu durumun en temel sebepleri arasında yer almaktadır. Zira Abdurrahman'ın topladığı vergilerin dönem içerisinde daha önceden toplanan vergilerden iki kat daha fazla olması bu durumu açıklar niteliktedir⁴⁴. Toplanan vergilerin fazlalığından rahatsız olan Yeh-lü Ch'uts'ai, Ögeday Han'a giderek Abdurrahman'ın toplamış olduğu fazla vergilerin Çin halkı üzerinde oluşturduğu olumsuzlukları ve isyanları dile getirmişse de koşulsuz her şartta Yeh-lü Ch'uts'ai'yi destekleyen Ögeday Han bu sefer onu dinlememiştir⁴⁵.

3. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin Kişiliği ve Ölümü

Cengiz Han zamanında Moğol hizmetine giren Yeh-lu Ch'u-ts'ai, birçok farklı görevde yer aldı. İdare nazırı, bitikçi olmanın yanı sıra ferman ve yazı işleriyle de ilgilenmiş⁴⁶, devlet işlerinde sergilediği bu çok yönlü duruşu onun birçok hükümdar zamanında görev yapmasının önünü açmıştır. Sahip olduğu yüksek eğitim sayesinde Cengiz Han'ın torunlarından Mengü, Kubilay ve Hülâgü'ye eğitim veren Yeh-lu Ch'u-ts'ai⁴⁷, yapılan savaşlarda ortaya çıkması olası salgın hastalıkların önüne geçmek için tıbbî çalışmalarda da bulunmuştur. Budizm'e inanan Konfüçyüsçülüğü hayat tarzı haline getiren vezir, Moğol ileri gelenlerinin de Konfüçyüsçü bir eğitim almasını istemiştir. Bu nedenle de Pekin ve P'ing-yang'da tarih, coğrafya, cebir ve astroloji eğitimleri veren birçok okul açmıştır. Bu okullardaki eğitimcileri Çinlilerden seçen Yeh-lu Ch'u-ts'ai, izlediği bu politika çerçevesinde birçok Çinlinin Moğol yönetimine katılmasını sağladı⁴⁸. Bu kadar yoğunluğa rağmen kendi ilmî çalışmalarına da ağırlık veren Yeh-lu Ch'u-ts'ai, iki tane eser kaleme almıştır. Bunlardan *Hsüan-feng ch'ing-hui lu* adlı eserinde Cengiz Han ve Ch'ang Ch'un'un konuşmalarına yer vermiştir. Bu eserde Cengiz Han'ın uzun yaşamın sırları ile ilgili sorduğu sorular ve Ch'ang Ch'un'un ona verdiği cevaplar yer almaktadır. İkinci eseri olan *Si-yeu-l* (Batı'ya Bir Yolculuğun Hikâyesi)' de ise 615/1218 yılında gerçekleştirilen bir sefere dair bilgilere yer vermiştir⁴⁹.

Moğol Devletine hizmet ettiği süre zarfında çok sayıda icraatta bulunan Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin kaderi Ögeday Han'ın ölümüne bağlı olarak şekillenmiştir. Zira Ögeday Han'ın ölümü sonrasında itibar gören devlet adamları, naib olarak yönetimi devralan Töregen'e Hatun zamanında itibarlarını kaybetmişlerdir. Bu devlet adamlarından biri de Yeh-lu Ch'u-ts'ai'dir⁵⁰. Töregene Hatun'un yönetiminden korkan Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, Batu Han'a sığınmış,

⁴² Rachewiltz, 1993, 137-138, s. 151; Kushenova, 2007, 232-233; Atwood, 2004, 600.

⁴³ Ch'i T'ang, 1970, 15; Grousset, 2014, 304; Beyânî, 2015, 128.

⁴⁴ Atwood, 2004, 600.

⁴⁵ Ch'i T'ang, 1970, 13-14.

⁴⁶ Uyar- Danuu, 2012, 101; Ersoy, 2007, 394.

⁴⁷ Togan, 1981, 310.

⁴⁸ D'ohsson, 2006, 174; Grousset, 2014, 285, 292; Ch'un, 2019, 27.

⁴⁹ Ch'un, 2019, 99; Roux, 2001, 531.

⁵⁰ Ch'i T'ang, 1970, 15; Grousset, 2014, 304; Beyânî, 2015, 128.

devletin kötü yönetimine daha fazla dayanamadığı için de kederinden ölmüştür. Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin 640/1243 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Yeh-lü-chu geçmiştir⁵¹.

Sonuç

Bürokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Yeh-lu Ch'u-ts'ai, aldığı yüksek eğitim dolayısıyla gelecekte babası gibi Kin Hanedanlığına hizmet etmek istemiştir. Fakat Çin'de hissedilen Moğol varlığıyla beraber Moğolların Kin topraklarında hâkimiyet kurmaya başlamaları onun bu isteği üzerinde büyük değişimlere neden olmuştur. Moğollar, Kin Hanedan topraklarını tamamen ele geçirince Yeh-lu Ch'u-ts'ai de diğer tüm bürokratlar gibi Moğol idarî sisteminde hizmet etmeye başlamıştır. Bildiği diller, aldığı eğitimler ve çok yönlülüğü dolayısıyla her daim Moğol hanlarının dikkatini çekmeyi başaran Yeh-lu Ch'u-ts'ai, ilk önce Cengiz Han'a danışman olmuştur. Sonraki süreçte de Moğolların idarî hizmetlerinde bulunmaya devam etmiştir. Ama onun en faal olduğu dönem Ögeday Han dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek reformları gerekse Çinlilerin Moğol idari sisteminde faal bir şekilde yer edinmeleri, onun Ögeday Han'ın veziri olarak görev yaptığı döneme tesadüf etmektedir. Ögeday Han, Yeh-lu Ch'u-ts'ai'yi attığı her adımda desteklediği için zaman zaman Moğol şehzadeleri ve emirleriyle de ters düşmüştür. Reformist bir kimliğe sahip olan Yeh-lu Ch'u-ts'ai, ülkeyi idari birimlere ayırmak, eski kullanımını kaybetmiş olan Yam teşkilatını yeniden aktif hale getirmek, kâğıt para kullanımını desteklemek ve malî işlerle yakından ilgilenmek gibi birçok faaliyetin başkahramanı olmuştur. Kendisi de bir Çinli olması sebebiyle Çinlilere karşı daha toleranslı bir duruş sergileyen Yeh-lu Ch'u-ts'ai, bu eğilimi dolayısıyla zaman zaman sert eleştirilerin hedefi haline de gelebilmiştir. Vergilendirme hususunda *Hu* sistemi adı altında hane başına ödemeyi esas alan Yeh-lu Ch'u-ts'ai ile *Dink* sistemi adı altında kişi başı vergilendirmeyi esas gören Mahmud Yalavaç arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Buna rağmen bu iki zıt uygulamadan Moğolların her daim kârlı çıktığı da ortadadır. Bu uygulamalar çerçevesinde devlet sadece maddî kâr elde etmemiş, aynı zamanda malî bir sisteme kavuşmanın rahatlığını da yaşamıştır. Moğolları bürokratik anlamda devlet işlerindeki çıkmazdan her daim köklü idarî kültüre sahip olan toplumların kadroları kurtarmıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declare no conflict of interest.

Kaynakça

- Allsen, T. 1983, "The Yuan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century", *China among Equals the Middle Kingdom and its Neighbors, 10th-14th Centuries*, Londra.
- Âştiyânî, A. İ. 1390hş., *Târih-i Mogûl*, İntişârât-ı Sâhil, Tahrân.
- Atwood, C. P. 2004, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Indiana University, Bloomington.
- Barthold, V.V. 2017, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul.
- Barthold, V. V. 2019, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Râgıp Hulûsi Özdem, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Beyânî, Ş. 2015, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

⁵¹ Ch'i T'ang, 1970, 13-15; Spuler, 2011, 305; Atwood, 2004, 600; Grousset, 2014, 262.

- Bretschneider, E. 1888, *Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources*, I, Trübner and Co. Ludgate Hill, London.
- Buell, P. D. 1980, *Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion*, *Mongolian Studies*, 6.
- Ch'un, C. 2019, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, Çev. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Kitap, İstanbul.
- Çakan, V. 2019, "Uygur Türklerinin Moğol İmparatorluğundaki Rolü", *Asya Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 19-28.
- D'ohsson, M. B. C. 2006, *Moğol Tarihi*, Çev. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, F. 2007, "Moğol Yazısının Tarihî Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler", *SÜTAD*, 22, Konya, 393-404.
- Grousset, R. 2014, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hasan, H. İ. 1311-1991, *Târîhü'l-İslâm*, C. IV, Dârü'l-Cîl, Beyrut.
- Hortog, L. 2013, *Dünya Fatihisi Cengiz Han*, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Jahn, K. 1942, "İran'da Kâğıt Para", *Bellekten*, 6 (23-24), Ankara, 269-309.
- Kadyânî, A. 1384hş., *Târîh Ferheng-i ve Temeddon-i Êrân der Devre-i Mogûl*, Tahrân.
- Kamalov, İ. 2009, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kemaloğlu, İ. 2016, "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Cengizogulları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kushenova, G. 2007, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", *Bilig*, (42), 232-233.
- Kushenova, G. 2013, *Ögeday Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Lian, S. 1976, *Yuanshi 元史*, Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 北京 .
- Man, J. 2004, *Cengiz Han*, Çev. İsmail Tulçalı, Nokta Kitap, İstanbul.
- Marshall, R. 1996, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, Çev. Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul.
- 2019, *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, Ankara.
- Nadir D. 2002, *Empires in Eurasia from Chingiz Khan to 20th Century*, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ögel, B. 2002, *Sino-Turcica Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özcan, A. T. 2017, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Özgüdenli, O. G. 2009, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Rachewiltz, I. 1962, "The Hsi-yu lu 西遊錄 by Yeh-lü Ch'u-ts'ai 耶律楚材", *Monumenta Serica*, 21, 1-128.
- Rachewiltz, I. 1973, *Some Remaks on the ideological Foundations of Chingis Khan's Empire*, Fars Eastern History.

- Rachewiltz, I. 1993, "Yehlü Ch'u-ts'ai, Yeh-lü Chu, Yeh-lü Hsi-liang", *In the Service of the Khan –Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Ed. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch'ing, Peter Geier, May Wang, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Reşidüddîn Fazlullâh 1374 hş., *Câmi'u't-Tevârih*, Tsh. Doktor Behmen Kerîmî, İntişârât-i İkbâl, Tahrân.
- Roux, J. P. 2001, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Roux, J. P. 2006, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Spuler, B. 2011, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara.
- T'ang, C. 1970, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Togan, Z. V. 1981, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Uyar, M. - Danuu, A. 2012, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, Ötüken Yayınları, Ankara.
- Vasary, I. 1976, "The Golden Horde Term Daruga and Its Survival in Russia", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30(2), 187-197.
- Vér, M. 2019, *Old Uyghur Documents concerning the Postal System of the Mongol Empire*, Berliner Turfantexte XLIII (BTT 43), Turnhout: Brepols.
- Yazıcı, T. 1993, "Çav", *DİA*, C. VIII, TDV Yayınları, Ankara, 235.
- Yuvalı, A. 1993, "Daruga", *DİA*, C. VIII, TDV Yayınları, İstanbul, 505-506.
- Yuvalı, A. 1994, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri.